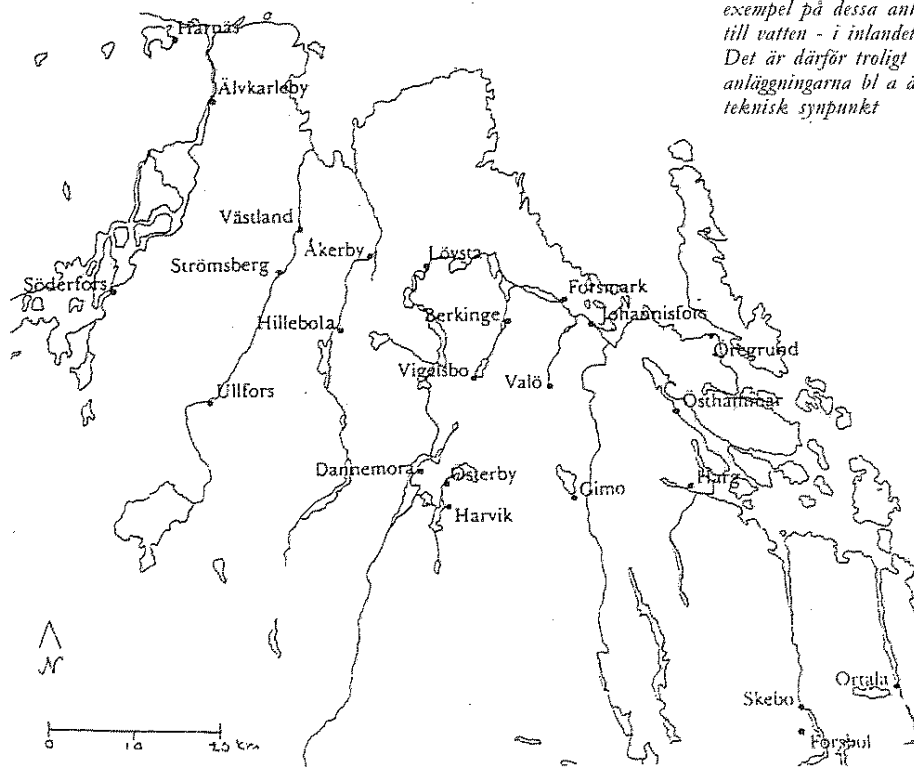

De glömda vägarna

Karta över bruk, masugnar, utskeppningshamnar m m i norra Uppland (Norrby m fl 1987:35). Denna kartskäiss visar, trots sin enkelhet, flera exempel på dessa anläggningars närhet till vatten - i inlandet eller vid kusten. Det är därför troligt att läget för anläggningarna bl a är valt ur transportteknisk synpunkt

AV ANDERS LAGHEIM

Bakgrund

Forskningsituationen

Marinarkeologin i Sverige har alltför länge varit koncentrerad på "de stora skeppen"; Vasa, Kronan och deras likar (Lagheim 1995a:9). Även om mindre berömda och mindre spännande fartygslämningar under senare år fått ökat utrymme i forskningen, så är ju även dessa skepp. Hittills har de marinarkelogiska lämningarna som studerats till en överväldigande stor del utgjorts av vrak. Naturligtvis bör man fortsätta att studera dessa lämningar; de utgör ju en mycket stor del av vårt lands marinarkelogiska fyndmaterial. Men jag menar att även andra, mindre kända men ej mindre viktiga, delar av våra marinarkelogiska lämningar förtjänar att uppmärksammas. En utveckling som leder mot att belysa min-

Från och med våren 1995 bedriver Anders Lagheim vid Stockholms universitet forskning rörande äldre vägar över vatten och land i Norduppland för transport av järnprodukter.

dre kända fält inom marinarkelogin har redan inletts; denna artikel kommer att fungera som en del i denna utveckling.

Transportvägar i Sverige

I vår tid har vi alltför lätt att se på naturen med vår tids ögon. Vi föreställer oss gärna att de vägar vi har i dag alltid löpt på samma platser där de finns idag, att vatten är ett hinder, inte ett medel för transport, och att transporter alltid kunnat ske oberonde av väder, vind och årstidernas växlingar. Så har emellertid alls ej alltid varit fallet.

För att förstå hur transporter skett i gångna tider måste vi sätta oss in i de förhållanden som rådde för människor förr. Vatten, vinter och väg var tre nyckelord i 1700-talets transport-system (Hult 1989:165). Många transpor-

ter gick nämligen över frusna vattendrag under vintern; detta gällde i all synnerhet så tunga produkter som järn. En bild av ett mindre lastfartyg illustrerar hur de fartyg som ombesörjde de inrikes transportererna över vatten kan ha sett ut (Hult 1989:165). Dessa små lastfartyg på kustens och inlandets vattenvägar var, snarare än det glesa och mycket dåliga vägnätet, det som band samman landet (Lagheim 1995b:7). Emellertid utgör dessa fartyg ej en del av en levande tradition (Hult 1989:165). Vi riskerar därför att glömma deras betydelse.

Som ett led i en utveckling som syftar till att belysa dessa förbisedda transportsystem - de glömda vägarna - så sker denna forskning om transportvägar för järnprodukter i Norduppland.

Projektet

Tidigare forskning

Vad det gäller tidigare arkeologisk forskning i detta ämne, så är denna ännu under utveckling.

Andra intressen har länge styrts den marin arkeologiska forskningen i Sverige. Förutom mina egna tidigare arbeten- samt några B-uppsatser som skrevs samtidigt som min under våren 1995 i samma ämne, så finns knappast någon ytterligare arkeologisk forskning. Undantaget härvid utgör ett uppteckningsmaterial rörande bruksmiljöer i Upplands kustland, utfört av Carl Olof Cederlund 1969. Detta material är arkeologiskt/etnologiskt till sin karaktär, och utgjorde en mycket viktig komponent i min C-uppsats. De lämningar som presenteras i detta material gav uppsatsen en arkeologisk förankring (Lagheim 1995b:25ff), detta i en forskning som ständigt använder både den arkeologiska och historiska disciplinen. I den aktuella forskningen utgör de en språngbräda till mina fältstudier i de kustnära delarna av undersökningsområdet; kuststräckan mellan Ängsskär och Herräng i Norduppland.

Vad det gäller mer historiskt / etnologisk forskning om detta så är Eliz Lundins studier om Sveriges väghistoria den som närmast ansluter till min egen forskning

(Lundin, muntl medd april 1997). Lundin skriver en översikt över vägarnas utveckling i Sverige, där han ritar upp skissbilder av forntida vägsystem (Lagheim 1997:5). Flera av de teorier som jag själv ställt upp bekräftas i denna forskning; framför allt vad gäller vattenvägarnas betydelse. De detaljkartor som jag gjort över Upplands transportvägar för järnprodukter som stämmer väl överens med vad Lundins studier visar. Även vad gäller förhållandena i inlandet så är överensstämmelsen god. Enligt Lundin gick vintervägarna ofta över frusna vatten och mossar, medan sommarvägarna löpte bredvid. Därigenom kom flera olika vägar på samma plats att av-sätta spår i landskapet. Detta kan också tjäna som ett exempel på hur svårt vi idag kan ha att sätta oss in i de transportförhållanden som rådde i forna tider, vi som ser raka, asfalterade bilvägar året runt som en självklarhet.

Fält- och sjöstudier 1997

Nästa fas i mitt arbete kommer att utgöras av studier och dokumentation av de lämningar som tidigare endast studerats i teorin; detta kommer att ske i fält och till sjöss.

Dels kommer den sträcka som tidigare beskrivits i detalj i min C-uppsats, kuststräckan Ängsskär-Herräng med alla sina lämningar, att studeras i fält, dels kommer även lämningarna i inlandet att studeras mer ingående. För framför allt de sistnämnda lämningarna har en förstudie gjorts (Lagheim 1997). I denna har uppgifter från bl a Fornlämningsregistret använts för att ligga till grund för studier av detta i fält. I detta har jag kunnat se att lämningarna; gruvhål, masugnar, hyttor mm, ligger i anslutning till de transportvägar som jag konstaterat i tidigare studier. Det är min förhoppning att fältstudierna av detta kommer ytterligare att bekräfta mina teorier om järnets transportvägar.

Referenser

Otryckt källmaterial

CEDERLUND, CARL OLOF. *Översikt över hamnar och lastageplatser mellan Ängsskär och Herräng*, SSHM:s uppt. 1969:231.

LAGHEIM, ANDERS. *Järntransporter över vatten- en studie av vattenvägar för transport av järnmaln*, B-uppsats i arkeologi, Stockholms universitet 1995.

LAGHEIM, ANDERS. *Järntransportvägar- en studie av arkeologiska lämningar med anknytning till transportvägar för järnprodukter i norra Uppland*, C-uppsats i arkeologi, Stockholms universitet 1995.

LAGHEIM, ANDERS. *Förstudie till fältundersökningen rörande kartläggning av arkeologiska lämningar efter transportsystem för järnprodukter i Norduppland*, rapport ingående i TS-moment KVL, Stockholms universitet 1997.

Lundin, Eliz. *Vägsystem i Uppland*, muntl medd april 1997.

Tryckt källmaterial

HULT, JAN m fl. *Svensk Teknikhistoria*, Värnamo 1989.

NORRBY, JONAS m fl. *Forsmark och vallonjärmet*, Forsmark 1987.

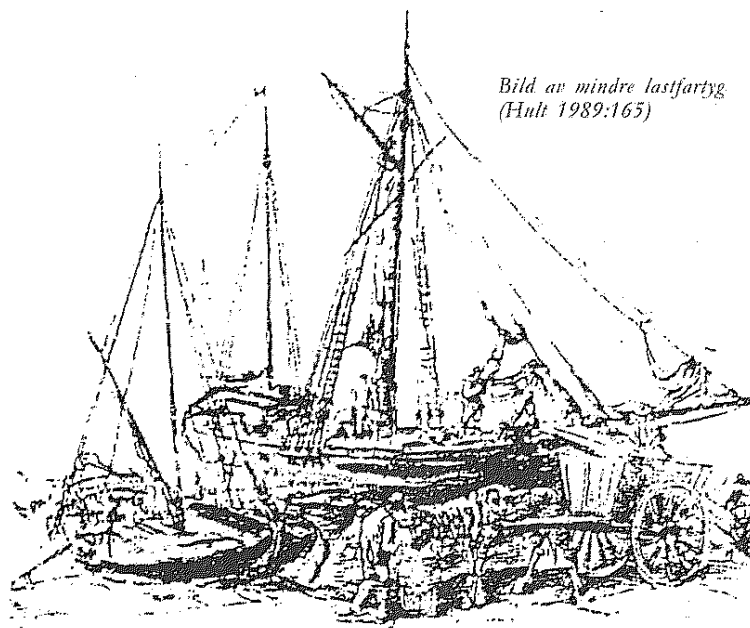

Bild av mindre lastfartyg
(Hult 1989:165)